

«АВСТРІЙСЬКА МОДЕРНІЗАЦІЯ» ПІДЗЕМНИХ КОМУНІКАЦІЙ САМБОРА У 1906 – 1913 РР.

У статті проаналізовано останні етапи розбудови австрійської системи водогону та каналізації упродовж 1906 – 1913 рр. Здійснено спробу локалізації давніх підземель самбірського замку та співставлено ці дані із даними про наслідки програми реконструкції та демонтації старих комунікацій австрійськими урядниками. Також визначено види інженерних проектів, їх авторство, бюджет та способи реалізації.

Ключові слова: Самбір, вулиця, магістрат, водогін, каналізація.

Lazorak B. «Austrian modernization» of the underground utilities in Sambir in 1906 – 1913. The final stages of the Austrian water supply and sewage systems' development during 1906 – 1913 are analyzed in the article. An attempt of the localization of the Sambir castle's ancient dungeons is conducted and these data are compared with data of the old Austrian communications reconstruction and dismantling program's effects. Also the engineering projects types, their authorship, budget and implementation method are determined.

Keywords: Sambir, street, city council, water supply, sewerage.

Лазорак Б. «Австрійська модернізація»: підземних комунікацій Самбора в 1906 – 1913 рр. В статье проанализированы последние этапы развития австрийской системы водопровода и канализации в течение 1906 – 1913 гг. Зделано попытку локализации древних подземелий самборского замка и сопоставления этих данных с данными о последствиях программы реконструкции и демонтажи старых коммуникаций австрийскими чиновниками. Также определены виды инженерных проектов, их авторство, бюджет и способ реализации.

Ключевые слова: Самбор, улица, магистрат, водопровод, канализация.

Постановка проблеми. Історія підземного середовища міста Самбора як періоду ранньомодерної доби, коли місто знаходилося у підпорядкуванні польського короля (початок 90-х рр. XIV – початок 90-х рр. XVIII ст.), так і періоду урядування тут австрійської адміністрації (1792 – 1918 рр.), досі залишається наповнена цілковитими загадками та серйозними неточностями. У зв'язку з цим наукове середовище самбірського музею «Бойківщина» разом із міською радою у 2012 р. запровадили проект стаціонарного вивчення найрізноманітніших комунікацій, збудованих у підземеллях Самбора в згадані періоди. На сьогодні ми не маємо повного уявлення про місце розташування більшості колишніх замкових комунікацій, не говорячи вже про австрійську систему каналізації та водогону міста.

Аналіз досліджень. Історіографія проблем локалізації підземних комунікацій Самбора ранньомодерної та австрійської доби у науковому середовищі України на сьогодні навіть не вийшла на рівень «аналітичного вступу». Добре відомо, що перші спроби археологічних досліджень самбірських підземель були здійснені на початку 90-х рр. XIX ст. силами інтелігенції Самбора. Щоправда, австрійський уряд тоді заборонив пошуки не стільки скарбів, скільки фактів підтвердження автентичності міського середовища. У 30-х рр. XX ст. справу серйозно розвинув археолог Володимир Кобільник, який один із перших натрапив на залишки водогону і системи водовідведення XVI – XVII ст. У часі радянської доби дослідження В. Кобільника так і не були розвинені в дискусійному руслі. © Лазорак Б. «Австрійська модернізація» підземних комунікацій Самбора у 1906 – 1913 рр.

Виклад основного матеріалу. З приходом до влади австрійської адміністрації давні підземелля міста Самбора впродовж 1792 – 1918 рр. невпинно перебудовувалися або ж узагалі демонтувалися для спорудження нових архітектурних форм «йосифінського стилю» містобудування. Для прикладу замкова гора у другій половині 90-х рр. XIX ст. майже не нагадувала давню потужну твердиню, а більшість її будинків та підземель були переобладнані для господарських потреб міста. До слова, опис підземель самбірського замку, який до наших днів зберігся в інвентарі самбірської економії 1686 р., у співставленні із описами замкової гори, укладеними єзуїтом із Санкт-Петербурга Павлом Пірлінгом у 1897 р. [27], засвідчують масштаби реконструкції не тільки просторової забудови, але й підземного середовища найдавнішої частини міста. Скажімо, під час свого перебування у місті автор принагідно виявив чимало цікавих фактів, пов'язаних із локалізацією старостинського замку на території пивоварні, яку у 1792 р. заснувала на території замчища австрійська адміністрація. Привертають увагу записи щодо прагнення місцевих дослідників-аматорів провести перші археологічні розкопки на території цієї пивоварні на поч. 90-х рр. XX ст., які, як виявилось, були заборонені телеграфною постановою, що надійшла із Відня. З цього приводу П. Пірлінг писав: *«Розповідають, що декілька років тому, допитливі, щоправда неспішливі вчені намагались організувати археологічні розкопки і натрапили на залізні двері. Ніхто не наважився проникнути далі вглиб. Замість цього дослідники звернулися із запитом у Відень, звідки відповіли заборонаю. Потаємні ворота так і залишились не розкритими»* [1].

Для кращого порівняння стану замку кінця XIX ст. із ранньомодерним періодом варто проаналізувати бодай люстрацію Самбірської економії 1686 р., яка відбувалася в часі правління короля Яна III Собеського з його особистого доручення. Так, 13 червня 1686 р. у Стрию для секретаря Самбірської економії пана Казимира Оссовського король ствердив спеціальний лист, яким дозволяв укладати докладний інвентар королівської власності [4]. В часі люстрації економ здійснив не тільки докладний опис міста Самбора з його передмістями, мурами, брамами, духовними та світськими будівлями, а також господарськими спорудами, але й давнього самбірського замку, замкової каплиці та практично усіх підземель та пивниць, які діяли у в межах замку [5].

Окрім численної кількості напівземляних комор, приміщення замку містили чимало підвалів та пивниць, ходи яких подекуди вели в напрямку до мурів або ж до каплиці, а звідти до «Бліху» чи за межі мурів [5]. Щоправда, найбільше підвальних приміщень було поблизу зерносховища самбірського замку. Згідно з описом К. Оссовського, зерносховище квадратного плану знаходилося в центрі замкового дитинця і було покрите гонтом. Навпроти зерносховища знаходився будинок, у якому була глибока «нешодавно змурована» пивниця, яка одночасно слугувала фундаментом. Вхід у будинок здійснювався через дерев'яні двері, які кріпилися залізними завісами. До пивниці вели окремі великі і подвійні двері, які закривалися за допомогою дерев'яного бігунка, залізних важелів та козлів. З правого боку від ходу знаходилася мала пивниця, яка теж закривалася дерев'яними дверима з бігунком та скобами. В обидвох пивницях було по одному малому вікну [6].

Окреме підземелля знаходилося в будинку, розташованому в куті замкового подвір'я біля «старого валу» [7]. Дерев'яні двері будинку кріпилися на залізні завіси і закривалися залізною клямкою із дерев'яним засувом. В будинку знаходилися великі сіни із комином, біля якого впритул до валу знаходилися двері на залізних завісах, які вели до малих сіней, а з них коридор вів до вхідних дверей у комору [7]. Найтемніша комора знаходилася біля комина галереї, а двері з комори виходили до окремої кім-

Поштова листівка авторства Й. Грауера Вид на Торговицю (Самбір, 1916).

нати [8]. Двір галерей був огорожений парканом, у якому було кілька хвірток, при цьому одна з них знаходилася впритул до валу, а біля неї було збудовано потаємний вхід, перекритий дерев'яним дахом. В підніжжі цього ж валу знаходилася окрема мурована пивниця, перекрита дерев'яним дахом, при цьому жодних вікон тут не було, а прохід до неї був доволі вузьким [9]. Інша комора знаходилася в будинку біля брами, яка стояла неподалік замкової кухні. Комора мала два входи, один – той, що дозволяв пройти до валу, був забитий залізними анкерами, а другий дозволяв потрапити до середньої кімнати [9].

Інша комора містилася в замковій кухні, вхід до котрої проходив через дерев'яні двері на засувці, які стояли одразу біля п'єца пекарні. Друга комора мала вікна і дах, а третя комора була темною, з якої вихід прямував прямо до внутрішнього двору [10].

Власні підземні сховища та комори знаходилися в броварні, а саме біля виноробні. При цьому жодна з комор не мала вікон, адже потрібно було убезпечити вино від доступу світла [11].

Таким чином, вже в 1897 р. від колишніх потужних підземель замку, про які писав люстратор у 1686 р., в часі приїзду П. Пірлінга практично не залишилося сліду, і лише їх незначна частина була переобладнана під склад пивоварні. Однак варто наголосити, що основні монтажні роботи австрійська адміністрація здійснила на початку XIX ст., коли розривувалися основні оборонні вали.

У часі економічної кризи в Австро-Угорщині, яка у 1905 р. була спричинена збільшенням ритму видобування нафти в «Галицькій Каліфорнії», ситуація із фінансуванням локальних проєктів, пов'язаних з інфраструктурою та комунікаціями міст Коро-

лівства Галичини та Лодомерії серйозно скоротилося. Скажімо, у місті Самборі фінансування відтепер здійснювалося виключно за рахунок приватних осіб, фірм та гмінної каси. Щоправда, значну роль у модернізації водогінних та каналізаційних систем відіграла місцева Ощадна каса, у якій можна було брати відповідні позики під відносно помірні відсотки. З іншого боку, міська влада почала себе страхувати в плані оплати праці інженерів, наймаючи на проектні та будівельні роботи переважно професіоналів із близьких до Самбора міст, часто, при цьому, заохочуючи до навчання інженерної справи безпосередньо самбірську молодь. Цілком не випадково викладач самбірської цісарсько-королівської гімназії ім. Ерцгерцогині Єлизавети Йозеф Левицький у 1911 – 1912 навчальному році в одній із своїх публікацій про методику викладання географії в англійських середніх школах намагався довести значення вивчення архітектурних форм та конструкцій, каналізаційних каналів та водогінних систем у змісті навчання курсу географія [12, 12].

19 грудня 1906 р. журналісти «Самбірської газети» повідомили, що на реконструкцію старих каналізаційних систем та укладання нових підземних каналів міська ощадна каса (*Kasa oszczędności*) згідно постанови магістрату виділила спеціальні субсидії у розмірі 10 000 корон. Водночас урядовці ствердили уніфікований тариф підключення приватних каналізацій до підземних комунікацій міста, який складав 4 000 корон, відтак загальний прибуток у міську касу мав складати на початку січня 1907 р. 17 222 корони [24]. З цього приводу самбірські журналісти нарікали, що лише на реконструкцію водоканалу та каналізацій містечка Бохня передбачалося виділення 4 000 000 корон, натомість Самбір продовжував зберігати статус «*ельдорадо туберкульозу та червоного тифу*» у зв'язку із низьким рівнем санітарії, поганим водопостачанням та водовідведенням [22]. Фактично бюджет гміни міста Самбора тримав квоту на фінансування «підземних проектів» у розмірі 4 000 корон принаймні до 2 січня 1908 р., щоправда, додавши у план фінансування ще й утримання мостів [3]. Це нововведення вкотре скоротило видатки на реконструкцію підземних комунікацій.

У контексті розбудови міських кварталів і зокрема з появою нових фундаментальних архітектурних проектів, як-от спорудження нового будинку суду у Самборі (середина квітня 1908 р.), виникла проблема із підключенням його інфраструктури до старої системи австрійських каналізацій. Відтак було прийнято рішення збудувати новий підземний канал із окремими колекторами. Нова система досі не мала аналогів у місті, позаяк передбачала монтування найновіших систем. Серед іншого було введено в дію так званий практичний водогін подвійної системи, а також автономну систему вентиляції на базі електрики [23].

Наприкінці липня 1908 р. доволі складна ситуація виникла довкола проблеми підземних водостічних систем по вул. Фридерика Шопена і Тадеуша Костюшки [25]. З цього приводу відбулася спеціальна нарада магістрату у ратуші. Як виявилось, кілька власників приватних вілл та садіб, які проживали по згаданих вулицях, внесли заяву до самбірського магістрату з проханням будівництва нового каналу. Відтак урядники почали дискутувати, на територіях яких кварталів слід будувати каналізаційні підземні системи у першу чергу. Згідно зі звітом керуючого засідання магістрату д-ра Штойрманна (обіймав посаду бургомистра до 1913 р. включно), найбільш катастрофічним у плані санітарії був самбірський квартал «на Бліху», який у народі цілком правомірно називали «*садибою для усіх бацил*» [25]. Доповідач також зауважив, що новий канал у цьому районі міста повинен був зняти гостроту проблеми виведення нечистот передовсім із дворів та вулиць. Відтак урядники ухвалили рішення, згідно з яким міські

*Прокладання каналізаційного каналу у центрі вулиці. Поштівка накладом друкарні
Альтера Лібермана (1917 – 1918)*

служби повинні були негайно розпочати процес приготування до спорудження нового каналу «на Бліху», а згідно з поправкою пана о. Куліша, також і по вул. Львівській, аж до Млинівки, починаючи від садиби пана Громка [25]. Зауважимо, що станом на 1908 р. у Самборі діяла приватна фірма пана Йоахима Бецка, яка пропонувала свої послуги на ринку будівництва підземних водоканалів та тунелей. Серед іншого фірма виготовляла бетонні рури, криничні та колекторні кільця, вироби з гіпсу та цементу, а також гідроізолюючі папи, карболін та ін. [2].

На початку вересня 1909 р. в Самборі було організовано проект із будівництва нового каналізаційного каналу, який мав проходити повз щойно збудоване приміщення суду. Планувалося, що магістрат буде сприяти швидкому завершенню будівництва до кінця осені, адже до настання холодів жителі вулиць Шайнохи та Трибунальської прагнули якомога швидше підключити свої водовідведення до центральної системи [20]. На початку березня програма з продовження підземної траси каналу була підтримана пенсійним фондом на суму 10 000 корон. В цей час фонд очолював д-р Мерунович [20]. Принаймні до кінця квітня 1910 р. оплата за приєднання до центрального каналу у Самборі коштувала жителям 72 корони. Цікаво, що коли 6 квітня жителька Самбора Владислава Жолдаковська прохала у «святого магістрату» зняти з неї оплату у розмірі 72 корон, рада відхилила її клопотання [19].

Окрема програма магістрату міста Самбора стосувалася реконструкції та розбудови підземного водогону міста. Як виявилось, у порівнянні із 1912 р., коли бюджетна квота магістрату становила 13 000 корон, у квітні 1913 р. витрати на прокладання та модернізацію водогону становили вже 25 000 корон, тобто практично у двічі більше [26].

Впродовж програми 1912 р. референт водогінних проектів організував буріння нових криниць, а також провів аналіз води в поодиноких колодязях, з'ясувавши придатність для вживання лише окремих джерел. Дослідження показали, що в цілому вода у місті Самборі є доволі «кепська». При цьому в окремих місцях, як-от біля ратуші, «на Бліху» і на Перемишльському передмісті, вода була взагалі шкідлива для здоров'я через наявність великої кількості шкідливих органічних складників. В інших дільницях Самбора вода містила забагато вапна і навіть залізо. Найкраща вода знаходилася у джерелах та криницях між річками Млинівка та Дністер, а ідеальною за складом вважалася вода коло «*spustu na Powodowej*». Саме тут було викопано кілька нових криниць для водопостачання міста. Також було заплановано змонтувати спеціальні машини для викачування та резервації води в водозабірні башти [26]. Врешті ще 27 листопада 1912 р. радний самбірського магістрату пан Бережницький доповів, на якій стадії відбувається програма пробного буріння нових криниць для водогону [17]. Доповідач застеріг, що найгірша вода зосереджувалася на території середмістя Самбора. Натомість докладний аналіз води в районах Млинівки та Дністра можна було здійснити лише під час опадів та в зимову пору. Депутат Бережницький також запропонував придбати у приватних садибах незначні території для монтування водогінних pomp та підземних водогонів. Бурмістр практично одразу відреагував на пропозицію і домовився із Ароном Ладеном про оплату цієї послуги в розмірі 150 корон [17].

Паралельно, в середині березня 1913 р., розпочалися роботи із реконструкції водовідвідних каналів в районі передмість «Долина» та «Завадівка», які мали за мету розширити площу рілничих угідь [21].

Із наближенням Першої світової війни економіка міста Самбора все більше ставала залежною від потреб мілітарних програм військового командування, відтак чимало громадських організацій та приватних фірм все частіше почали здавати свої підземні комунікації та підвали в довготривалу оренду. Наприклад, 1 серпня 1910 р. самбірська філія Товариства «Сокіл» подала в газету оголошення про відведення під оренду підвального приміщення у будинку «Сокола», яке передовсім годилося для ресторанного бізнесу чи цукерні. До наших днів зберігся ґрунтовний опис цього підвального приміщення, який умовно називали «*Lokal sklepowy*». Це приміщення фактично було призначене для просторого магазину і складалося із двох кімнат, кухні, пивниці для вина, а також помешкання для службового персоналу [14].

Інколи приватні товариства та організації намагалися власними силами провести собі підземні комунікації. Так, наприкінці листопада 1910 р., завдяки старанням адміністрації самбірської учительської семінарії у місті було споруджено баню, до якої було прокладено новий автономний водогін. Усі будівельні роботи виконувала львівська фірма «*Fr. Irzyk i Spółka*» [13]. Щоправда, є джерельні свідчення, що самбірські майстри-сантехніки неодноразово їздили на навчальні курси з водогінного монтування у Відень [15]. Тобто, власних майстрів у місті не бракувало (частина з них згодом увійшла до Крайової спілки монтувальників підземних та наземних комунікацій з центром у Львові).

18 жовтня 1911 р. в магістраті Самбора вкотре виникла так звана «водогінна дискусія», адже за спостереженнями журналістів та депутатів, ситуація із постачанням питної води все більше загострювалася [16]. Референт зауважив, що в цілому вода, яка постачається, й надалі є поганою за своїми властивостями, а в окремих випадках навіть шкідлива для здоров'я. Цілком не випадково, за словами референта магістрату, влада міста змушена була звернутися за допомогою до знаного гідротехніка пана Тадеуша

Лазорак Б. «Австрійська модернізація» підземних комунікацій Самбора...

Ящуровського, який працював директором водогінної системи в Кракові. Незабаром Т. Ящуровський розробив і надіслав генеральний проект нового самбірського водогону з докладним описом усіх підземних технічних специфікацій, можливостей виконання, а також фінансовим обґрунтуванням для оплати бурильних робіт. Оскільки бюджет нового водогону становив 900 000 корон, передбачалася і серйозна позичка для отримання цієї суми. Щоправда, пан Т. Ящуровський заздалегідь порахував, що частину коштів можна вилучити безпосередньо від мешканців, адже річна оплата усіх міщан становила б близько 75 000 корон (з низ від мешканців – 60 000, а від громадських інституцій – 15 000) [16]. Водночас Т. Ящуровський погодився виконати вступні роботи та проектування на місці планувальних робіт, за що просив оплату у розмірі 7 000 корон. Міський над інженер пан Кюгнер зауважив, що проект Т. Ящуровського є доволі унікальним і надто потрібним для Самбора, щоб його відкинути. Натомість радний магістрату пан К. Куліш розкритикував геологічні знання Т. Ящуровського, який передовсім мав знання із гідротехнологій. Тим більше, що необхідно було локалізувати найкраще місце для буріння криниць в районі р. Дністер. В подальшій дискусії взяли участь також радники д-р Александрович, Кс. Рабій, Ян. Земняк, пан Тирка, д-р Гаммерманн, бургомістр д-р Штойерманн. Втім, під час цього засідання магістрату урядникам Самбора так і не вдалося ратифікувати проект нового водогону [16]. На сьогодні нам поки не вдалося з'ясувати подальшу долю самбірських підземних комунікацій, однак достовірно відомо, що із наближенням Першої світової війни більшість проектів було призупинено, адже основна частина громадян Самбора евакуювалася (до 10 вересня 1914 р.) вглиб Австро-Угорщини або ж мобілізувалася на фронт.

Висновки. Таким чином, пропоновані увазі читача епізоди з історії підземного середовища міста Самбора дозволяють розширити наші уявлення про локалізацію давніх підземель та їх реконструкцію чи ліквідацію у часі урядування австрійської адміністрації. Як виявилось, програма будівництва нових водогінних та каналізаційних систем на початку ХХ ст. серйозно залежала від фінансування з боку керівництва львівського циркулу. Відтак цілком не випадково самбірський магістрат зумів сформувати програму кредитів та заощаджень міського бюджету, які дозволяли принаймні окремими ділянками реалізовувати плани інженерів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Пирлинг П. Позэдка въ Самборъ / П. Пирлинг // Русская Старина. Ежемесячное историческое издание. – Годъ ХLI. – Спб., 1910. – С. 241–246.
2. Betonowe rury kanałowe i studzienne // Gazeta Samborska. – № 36. – Sambor, 1908. – S. 2.
3. Budżet gminy miasta Sambora na r. 1908 uchwalony na posiedzeniach Rady miejskiej w dniach 28 i 30 grudnia 1907 r i 2 stycznia 1908 // Gazeta Samborska. – № 6. – Sambor, 1908. – S. 1.
4. Inwentarz Ekonomii samborskiej z roku 1686 // Gazeta Samborska. – № 31. – Sambor, 1908. – S. 1.
5. Inwentarz Ekonomii samborskiej z roku 1686. Ciąg dalszy opisu «Zamku samborskiego». Pisownia jak w oryginalnym rękopiśmie // Gazeta Samborska. – № 32. – Sambor, 1908. – S. 1.
6. Inwentarz Ekonomii samborskiej z roku 1686. Ciąg dalszy opisu «Zamku samborskiego». Pisownia jak w oryginalnym rękopiśmie // Gazeta Samborska. – № 35. – Sambor, 1908. – S. 1.
7. Inwentarz Ekonomii samborskiej z roku 1686. Ciąg dalszy opisu «Zamku samborskiego». Pisownia jak w oryginalnym rękopiśmie // Gazeta Samborska. – № 36. – Sambor, 1908. – S. 1.
8. Inwentarz Ekonomii samborskiej z roku 1686. Ciąg dalszy opisu «Zamku samborskiego». Pisownia jak w oryginalnym rękopiśmie // Gazeta Samborska. – № 37. – Sambor, 1908. – S. 1.
9. Inwentarz Ekonomii samborskiej z roku 1686. Ciąg dalszy opisu «Zamku samborskiego». Pisownia jak w oryginalnym rękopiśmie // Gazeta Samborska. – № 38. – Sambor, 1908. – S. 1.

10. Inwentarz Ekonomii samborskiej z roku 1686. Ciąg dalszy opisu «Zamku samborskiego». Pisownia jak w oryginalnym rękopiśmie // Gazeta Samborska. – № 39. – Sambor, 1908. – S. 1.
11. Inwentarz Ekonomii samborskiej z roku 1686. Ciąg dalszy opisu «Zamku samborskiego». Pisownia jak w oryginalnym rękopiśmie // Gazeta Samborska. – № 41. – Sambor, 1908. – S. 1.
12. Lewicki J. Praktyczne nauczanie geografii w szkołach średnich angielskich // Sprawozdanie Kierownika Filii C. K. Gimnazjum w Samborze za rok szkolny 1911/12. – Sambor, 1912. – S. 12.
13. Nowe urzędnia sanitarne // Gazeta Samborska. – № 23. – Sambor, 1910. – S. 3.
14. Ogłoszenie // Gazeta Samborska. – № 9. – Sambor, 1910. – S. 3.
15. Pomoc przemysłowa w Samborze w roku 1910 // Gazeta Samborska. – № 6. – Sambor, 1911. – S. 1.
16. Posiedzenie Rady miejskiej // Gazeta Samborska. – № 21. – Sambor, 1911. – S. 1.
17. Posiedzenie Rady miejskiej // Gazeta Samborska. – № 23. – Sambor, 1912. – S. 2.
18. Posiedzenie Rady miejskiej // Gazeta Samborska. – № 6. – Sambor, 1910. – S. 2.
19. Posiedzenie Rady miejskiej // Gazeta Samborska. – № 8. – Sambor, 1910. – S. 2.
20. Sprawa zabudowania kanału / Wiadomości bieżące // Gazeta Samborska. – № 18. – Sambor, 1909. – S. 2; № 6. – 1910. – S. 2.
21. Wiadomości bieżące / Rowy odwadniające na przedmieściach «Dolina» i «Zawidówka» // Gazeta Samborska. – № 6. – Sambor, 1913. – S. 2.
22. X zjazd lekarzy i przyrodników polskich we Lwowie // Gazeta Samborska. – № 32. – Sambor, 1907. – S. 1.
23. Z budowy gmachu sądowego w Samborze // Gazeta Samborska. – № 15. – Sambor, 1908. – S. 2.
24. Z Rady miejskiej // Gazeta Samborska. – № 3. – Sambor, 1907. – S. 2.
25. Z Rady miejskiej. Dokończenia // Gazeta Samborska. – № 31. – Sambor, 1908. – S. 2.
26. Ze spraw miejskich // Gazeta Samborska. – № 5. – Sambor, 1913. – S. 1.
27. Лазорак Б. Археографічна поїздка єзуїта Павла Пірлінга в Самбір 1897 року / Богдан Лазорак, Тетяна Лазорак // Література галицького Підгір'я кінця XIX – початку XX ст. і процес національного відродження (з нагоди 140 річниці від дня народження Івана Филипчика). – Дрогобич : Коло, 2011. – С. 146–165.

Статтю подано до редакції 29.10.2014 р.